

орієнтована на практику, яка є споживачем її результатів та критерієм істинності наукових досягнень. Провідний центр української юридичної науки – Інститут держави і права імені В. М. Корещького НАН України традиційно досліджує та ефективно вирішує ті правові питання, які є на часі та відображають суспільні потреби, а також здійснює прогностичні дослідження, з метою утвердження сталого розвитку України як демократичної, правової держави, повноправного члена європейського співтовариства.

1. Шемшученко Ю. С. В авангарді української юридичної науки. *Правова держава*. Київ, 2014. Вип. 25. С. 5–6. 2. Нагребельний В. П. Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України – 60 років. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 4–5. 3. Шемшученко Ю. С. Етапи становлення і розвитку Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України / Інститут держави і права НАН України 1949–1999. Київ, 1999. С. 11. 4. Скрипнюк О. В. Інститут держави і права імені В. М. Корещького в особах. До 70-річчя заснування. *Трибуна*. 2019. № 1–4. С. 10–15. 5. Денисов В. Н. Корещький Володимир Михайлович. *Юридична енциклопедія*: в 6-ти т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3. Київ, 2001. С. 349–350. 6. Скрипнюк О. В. Юридичний фронт академічної науки. *Україна: держава і нація*. Київ, 2022. С. 14–15.

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-57-72

УДК 340.1

О. В. СКРИПНЮК,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*
ORCID: 0000-0001-7052-3729

НАУКОВА СФЕРА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблеми реформування науки, зокрема академічної, починаючи з проголошення незалежності України й до сьогодення. Наголошується, що в країні впродовж тривалого періоду не було чіткої й обґрунтованої стратегії розвитку науки та інновацій. Брак системної роботи з реформування наукової галузі та неефективність і непослідовність політики та дії органів державної влади спричинили глибоку кризу наукової сфери. Виснажлива війна посилює негативні тенденції та стан науки протягом останніх років. Тривале тотальне недофінансування науково-технічних робіт, існування застарілої та суперечливої бази у сфері науки спричинили відтік молодих наукових кадрів за кордон, зменшення кількості науковців у сім разів, загрозу існуванню наукових шкіл, втрату престижу науковців у державі, зменшення впливу науки на формування сучасної політики розвитку держави і суспільства та відставання нашої країни в інноваційному розвитку. У статті аналізуються законодавчі новели та пропозиції щодо реформування наукової сфери, вдосконалення її організації, акцентується на їх суперечливому характері тощо. Підкреслюються роль і завдання науки в умовах війни.

Ключові слова: наука, вчені, інновації, організація науки, реформування наукової сфери, законодавство, академія, наукові школи, стратегія розвитку, системи управління.

Skrypniuk Oleksandr. The scientific sphere of Ukraine: current state, tasks and prospects for reform.

The article is devoted to the study of the problem of reforming science, in particular academic science, from the proclamation of Ukraine's independence to the present day. The author emphasizes that the country has long lacked a clear and well-founded strategy for the development of science and innovation. The lack of systematic work on reforming the scientific sector and the ineffectiveness and inconsistency of the policies and actions of public authorities have led to a deep crisis in the scientific sphere. The exhausting war has exacerbated the negative trends and state of science in recent years. The continued total underfunding of scientific and technical work, the existence of an outdated and contradictory base in the field of science have caused an outflow of

* Skrypniuk Oleksandr, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Academician of the NALS of Ukraine

young scientific personnel abroad, a sevenfold decrease in the number of scientists, a threat to the existence of scientific schools, a loss of prestige of scientists in the state, a decrease in the influence of science on the formation of modern policy of development of the state and society, and our country's lagging behind in innovative development. The article analyzes legislative innovations and proposals for reforming the scientific sphere and improving its organization, emphasizing their controversial nature, etc. The role and tasks of science in wartime are emphasized.

Key words: science, scientists, innovations, organization of science, reform of the scientific sphere, legislation, academy, scientific schools, development strategy, management systems.

Постановка проблеми. Організація науки, її реформування і подальший розвиток є запорукою її виживання в непростих сучасних умовах. Війна, розв'язана РФ, завдала величезної шкоди академічним установам. Зруйновані й пошкоджені академічні будівлі, знищені академічна інфраструктура та обладнання багатьох інститутів. Багато співробітників зі зброєю в руках захищають Україну на фронті. Частина змушена виїхати зі сходу та півдня України в Західний регіон, а частина – за межі України. За цих умов науковці змушені були працювати дистанційно, працювати й жити в нових умовах, долати труднощі. Невідомо коли лихоліття закінчиться, тому запорукою науковців є об'єднання зусиль для досягання спільного блага. Цим спільним благом є досягнення перемоги і справедливого миру через розгром агресора й визволення всіх територій, окупованих ворогом. Важливу роль у цьому процесі має відігравати наука, яка переживає непрості часи. Подолання системної кризи має відбутися через ефективне реформування наукової сфери, оновлення законодавства, зміну ставлення держави до науки, інноваційний розвиток.

Мета статті – критичний аналіз сучасного стану наукової сфери, її організації, чинного законодавства і пропонованих інновацій щодо його вдосконалення та пошуку й обґрунтування шляхів ефективного реформування наукового сектору держави.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній науковій літературі існує достатньо багато досліджень, присвячених висвітленню проблем організації науки, її кадрового потенціалу, реформування наукового сектору. Водночас бракує фундаментальних досліджень сучасного стану наукової сфери, розробки обґрунтованих концепцій розвитку науки, подолання кризових явищ цієї сфери. Проблемні питання розвитку науки набули відображення у працях А. Г. Загороднього, В. М. Локтева, Я. С. Яцківа, В. А. Вергунова та ін.

Виклад основного матеріалу. Українська наука як суспільне явище, атрибут демократичного суспільства та репрезентація інтелектуально унікальних можливостей нашої нації у формі Української академії наук зародилася в горнилі Української революції 1917–1921 рр. Створюючи академію, її творець В. І. Вернадський використовував усе найкраще зі світового досвіду організації науки, зокрема досвіду США та Франції.

Україна традиційно мала вагомий науковий і науково-технічний потенціал, відомі наукові школи визнані у світі та визначні наукові досягнення, що сконцентровані в академічній, а до недавнього часу – у вузівській та галузевій сферах. За доволі короткий період галузева наука була знищена в Україні, а фундаментальна, зосереджена в НАН України, стала приреченою на тривалий період деградації.

Сьогодні наука і академія та їх організація перебувають у складному становищі. Вони переживають один з найтяжчих і найкритичніших періодів своєї історії¹. Причиною цього є системні проблеми як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Ці проблеми виникли не сьогодні й не вчора. Вони накопичувалися поступово і протягом останніх десятиліть. У нашій країні протягом всього періоду відновлення незалежності не було чіткої та обґрунтованої стратегії розвитку науки та інновацій. Системна робота в цьому плані не здійснювалася органами державної влади, які є відповідальними за організацію та розвиток науки, а якщо певна робота проводилася, то її не можна визнати ефективною. І сьогодні спостерігається фатальне нерозуміння керівництвом Міністерства освіти і науки України та її вищим керівництвом держави суті і смислу наукової діяльності². До речі, зазначені органи зазнавали протягом всього періоду незалежності держави численних реорганізацій як на найвищому рівні управління, так і на галузевому та регіональному. І сьогодні відсутні ефективні управління та координація наукою. В Україні неприродно існують два міністерства науки. Одне – це те, яке ми знаємо, а друге – Національна академія наук України, на яку постійно здійснюється наступ. Поряд з НАН України існують ще Національна академія аграрних наук, Національна академія медичних наук, Національна академія педагогічних наук, Національна академія правових наук та Національна академія мистецтв України³.

Протягом останніх десяти років поряд з існуючими структурами відбулося створення нової мережі органів, пов'язаних з наукою – Національна рада з питань розвитку науки і технологій, Національний фонд досліджень, Науковий комітет. Кількість ієрархічних рівнів адміністративної вертикалі є великою. Крім того, на нинішній день наукою опікується в сенсі грантодавців Український фонд стартапів та Фонд Президента України з підтримки освіти, науки та спорту, які покривають невелику потребу у фінансуванні наукових досліджень. Досвід підтверджує, що оптимальним рішенням щодо управління наукою було б створення Міністерства науки і вищої освіти, або агенції чи комітету з питань науки та інновацій, які б опікувалися розвитком науки.

Величезні прорахунки були допущені в кадровій політиці з управління наукою, включаючи рівень міністрів освіти і науки та їхніх заступників періоду 1994–2004 рр. і 2010–2014 рр., деякі з них виявилися слугами «русского міра» та стали пізніше колаборантами. Не кращою ситуація з якісними керівниками освітою і наукою була і за демократичних урядів. За роки незалежності було призначено 16 міністрів або в. о. міністра. Починаючи з

2014 р. і до сьогодні, ми є свідками невідповідності, непрофесіоналізму, некомпетентності й елементарної безграмотності, наукової недоброчесності значної кількості очільників Міністерства освіти і науки. Міністерству освіти і науки і сьогодні бракує кадрової спроможності для розробки здійснення ефективної, обґрунтованої наукової політики. У МОНу немає ані фахової кваліфікації, ані знань про стан наукових справ, ані спроможності хоча б визначити актуальні завдання для науки. Протягом тривалого часу Міністерство освіти і науки не забезпечувало ефективну координацію діяльності академічних інститутів через Національну академію наук України, ЗВО та НДІ інших міністерств і відомств. Зміни, які проводилися, не привели до покращення ситуації в організації та реалізації наукової політики. Ці реформи та реорганізації науки не стали рушійною силою й частиною соціально-економічного розвитку країни. Наука була і тепер залишається недооціненою суспільством щодо свого розвитку.

Ставлення до науки в Україні чітко простежується через повагу чи неповагу до вчених. В Україні протягом тривалого часу стала культивуватися спотворена шкала цінностей, яка нав'язує хибне уявлення про еліту нації. В Україні елітою вважають представників владних кіл, політиків, злочинців у «законі», інколи «протисвітлів» різного ґатунку, представників попси та ін. У розвинутих демократіях завжди вагомо цінували та шанували науковців, людей освічених, високоморальних, з почуттям гідності, людські якості яких відповідають високому статусу інтелектуалів. Незважаючи на власні цілі та інтереси, вони свідомо змінюють свої пріоритети на суспільні, беруть на себе відповідальність за загальне благо і мають вагомий вплив на різні сфери життя країни. Однак попри це вчені сьогодні не мають реального впливу на визначення організації науки та її розвиток через формування державної наукової політики. Через різні важелі нівелювання за останні два десятиліття престиж науковця в Україні втрачено. Відповідно й зменшився вплив науки на формування сучасної державної політики розвитку держави і суспільства.

Найбільшим і чи не основним фактором процесу руйнації науки є насамперед український низький рівень фінансування наукових досліджень. Міжнародна практика засвідчує, що розвиток науки забезпечує відчутне зростання ВВП, і світова тенденція полягає в неухильному зростанні наукоємності ВВП. За даними ЮНЕСКО, за останні роки обсяг коштів на фінансування розвитку світової науки та науково-технічної діяльності зріс на 30,7%, тоді як зростання глобального ВВП становило 20%. За цей час у світі на 21% зросла кількість дослідників та на 23% – наукових публікацій.

На відміну від західних демократій в Україні з 1990 р. кількість учених зменшилася за офіційною статистикою майже втричі та становить 0,5% чисельності працездатного населення країни. А кількість молодих вчених з 2010 по 2023 рр. зменшилася до 44%⁴. Середній рівень річного доходу науковців упав до рівня, який за радянських часів виплачували за переказом англійською однією з двох статей, які цікавили західних вчених, щоб бути в

курсі справ досягнень радянських науковців. Державні видатки на розвиток у Державному бюджеті України постійно скорочуються. Але й до війни фінансування науки в Україні було нижче межі виживання. Війна проти України поглибила проблеми фінансування науки. Так, видатки на науку в Державному бюджеті України на 2023 р. становили 0,19% ВВП, що майже у десять разів менше, ніж це гарантує держава. Через дефіцит фінансування протягом останніх років у багатьох наукових установах України вимушено вводиться режим неповного робочого часу, працівники змушені йти у відпустки без збереження заробітної плати, зменшилася можливість поповнення установ талановитою молоддю, практично припинилося технічне оновлення в установах⁵. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачає фінансування державою науки в обсязі не менше 1,7% ВВП. У цивілізованому світі наука завжди підтримується державою, особливо фундаментальна.

Недооцінка ролі наукових досліджень державою (владою) гальмує розвиток України та переможе завершення війни в найближчий період. За таких умов складно зберегти науковий комплекс держави, ефективно працювати й отримувати наукові результати світового рівня, суттєво та вагомо впливати на економічне зростання й обороноздатність держави, що є так необхідним в умовах війни та забезпечення перемоги.

Зменшення фінансування наукових і науково-технічних робіт спричиняє відставання нашої держави в інноваційному розвитку. Якщо негативна тенденція щодо зниження фінансування наукових і науково-технічних робіт збережеться надалі, Україна втрачатиме конкурентні позиції економіки, які й так підірвані війною.

За даними ЮНЕСКО, у світі упродовж останніх років кількість людей, які працюють у науці, зросла на понад 20%⁶. У країнах Європи за останнє десятиліття, навпаки, відбувається суттєве збільшення кількості вчених, для яких створюють більш сприятливе середовище для проведення наукових досліджень⁷. В Україні за роки незалежності, на жаль, спостерігається зворотний процес. Відтік наукового потенціалу за кордон поступово перетворюватиме Україну в розряд слаборозвинених країн.

Застарілою й суперечливою залишається законодавча база у сфері науково-дослідних робіт, немає системності в її оновленні, а оновлення законодавства має непослідовний і суперечливий характер. Парламент покликаний визначити основні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної політики та інноваційного розвитку. Кабінет Міністрів України затверджує відповідний перелік пріоритетних напрямів і за потреби здійснює їх коригування. До кінця 2023 р. основні напрями розвитку науки та техніки, і пріоритетні напрями інноваційної діяльності закріплювалися у двох законах – «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» і «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Водночас їх заміником мав стати новий Закон України «Про системну пріо-

ритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні», який передбачав визначення правових і організаційних засад нової системи формування та реалізації пріоритетних напрямів у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні. Проект Закону акумулював у собі вдосконалені пріоритетні основні напрями розвитку науки і техніки та пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня. У ньому, на думку його розробників, був закладений системний перелік пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності й охоплював дві групи пріоритетних напрямів – «Передова наука» та «Подолання національних викликів». Група напрямів «Передова наука» спрямовувалася на розвиток фундаментальних наукових досліджень світового рівня. А пріоритетні напрями групи «Подолання національних викликів» в умовах війни й післявоєнного відродження передбачали здійснення як фундаментальних, так і прикладних досліджень, які є важливими для забезпечення національної безпеки та оборони, відновлення економіки, побудови креативного й інклюзивного суспільства на забезпечення існування держави та на розвиток гуманітарної сфери науки, мови, освіти і спорту, розв'язання гострих соціальних та демографічних проблем, протидії різним формам дискримінації, консолідації українського суспільства та ін.

Передбачається, що запропонований перелік пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності розрахований на їх здійснення протягом 2024–2028 рр.

Ще одним документом, спрямованим на вдосконалення організації науки та діяльності установ, є пропонувані зміни («Про внесення змін до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність»), які стосуються цільових показників діяльності керівників наукових установ, визначення стратегії і перспективних напрямів діяльності наукових установ на п'ять років.

Нововведення пропонують запровадження оцінювання роботи обраних керівників державних наукових установ, зокрема, запровадження механізму оцінки ефективності роботи керівників державних інститутів. Передбачається, що контракт з керівником державної наукової установи повинен містити цільові показники діяльності такої наукової установи, які стають орієнтиром для керівника і показником його ефективності, а саме стратегічний план наукової установи. Запровадження зазначеного механізму, на думку авторів законопроекту, має забезпечити: як неможливість уникнення корупційних дій щодо керівників з боку органу управління, так і унеможливлення уникнення відповідальності керівників у разі неякісного виконання посадових обов'язків та неефективного керування установою. Основні положення зазначеного акта передбачають визначення стратегічного плану наукової установи, розробку, реалізацію та моніторинг виконання стратегічного плану наукової установи та їхньої прив'язки до контракту керівника державної наукової установи; унормування питання процедури подання щорічного звіту керів-

ника наукової установи; обмеження перебування на керівних посадах 10 роками; омолодження наукових кадрів, у тому числі й на керівних посадах.

Пропонувані зміни, на думку законодавця, мали забезпечити подальший розвиток наукових установ, впровадження нових ідей, передового досвіду, свіжих думок тощо, повернення демократичних засад управління до цих наукових установ, що забезпечило б підвищення якості їхньої наукової та науково-технічної діяльності. Декларувалося, що стратегічною метою акта є сприяння сталому та демократичному функціонуванню державних наукових установ в Україні⁸.

Докладний аналіз зазначених проектів реформування наукової сфери, попри високі декларації мети й отримання кінцевих результатів, викликають більше запитань ніж відповідей та відверте занепокоєння щодо майбутнього організації наукової сфери та розвитку науки, явне типово адміністрування наукових установ та дослідницької діяльності вчених. Реформатори не передбачають встановлення гарантованих мінімальних зарплат і пенсій для вчених, як це було затверджено в інших постсоціалістичних країнах Європи під час здійснення реформування науки в процесі посттоталітарного розвитку. Держава в Україні не гарантує пристойного фінансового забезпечення для вченого, не зняла доплат за науковий ступінь з працюючих у державних установах, не прирівняла науковий стаж науковців до стажу державних службовців, запровадила регламентуючі обмеження у проведенні атестації наукових кадрів при захисті дисертацій та обов'язковість публікацій результатів досліджень у періодичних виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах, за власні та ще й великі кошти порівняно з місячною заробітною платнею, введення обов'язковості знання іноземної мови на рівні B2 для отримання вченого звання тощо.

Пропонувані зміни до чинного базового Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» і урядовий законопроект «Про систему пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні» не передбачають місця і ролі в реформаторських процесах наукової сфери Національної академії наук України та національних галузевих академій. Академічна наука в новачках до законодавства про науку виступає як «громадська наукова організація». НАН України, попри високу назву і статус найвищої наукової інституції країни, не має державних законодавчих актів, які б гарантували їй права. Розроблений свого часу в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України проект Закону України «Про Національну академію наук України» не був прийнятий, незважаючи на неодноразове ініціювання його прийняття. Користуючись відсутністю такого закону про Академію, влада не має жодних обмежень щодо її підпорядкування собі та аж до повної її ліквідації через перетворення установи на громадську організацію. Зовсім не береться до уваги той факт, що у світі успішно функціонують майже 300 різноманітних академій та академічних товариств.

Серйозне занепокоєння й категоричне несприйняття викликають пропозиції щодо шляхів так званого реформування НАН України і національних галузевих академій наук шляхом їх об'єднання, переведення їх у наукові громадські організації або взагалі повної ліквідації.

Пропоновані варіанти «реорганізації» національних галузевих академій наук України суперечать чинним законодавчим актам України, зокрема Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук та статусу їх майнового комплексу», Бюджетному кодексу України, Цивільному кодексу України, а також окремим нормам Кодексу законів про працю України (у частині гарантій працівникам у разі реорганізації або ліквідації установ та організацій), низці рішень Конституційного Суду України, підзаконним нормативним актам тощо. У такий спосіб може бути зруйнована збалансована за нинішніх умов складна система законодавства про науку і науково-технічну діяльність.

Пропозиція щодо переведення в наукові громадські організації академій наук не відповідає основоположним програмним документам Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Зокрема, Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» на Національну академію наук України і національні галузеві академії наук покладається місія наукового супроводу реформ щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Наука має стати одним із основних елементів вирішення масштабних завдань модернізації країни, забезпечення необхідної обороноздатності й національної безпеки. На засіданнях Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, нарадах Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України неодноразово відзначалася провідна роль національних галузевих академій наук у науковому забезпеченні актуальних суспільних реформ.

Реалізація ідеї реформування всіх академій наук унеможливить здійснювану поетапно реформу науково-освітньої сфери, суперечить загальновизнаним принципам самоврядності та академічної свободи, сучасним тенденціям розвитку науки щодо спеціалізації наукових досліджень. Це зруйнує напрацьовані національними академіями наук усталені міжнародні наукові зв'язки з провідними науковими закладами і закладами вищої освіти Європи та світу.

Навіть в умовах хронічного недофінансування Національна академія наук України та національні галузеві академії наук на сучасному етапі розвитку країни на високому професійному рівні здійснюють наукове забезпечення відповідних сфер життєдіяльності держави та суспільства, організовують і координують науково-дослідну діяльність, продукують фундаментальні результати світового рівня, пропонують інноваційні підходи та рішення в різних сферах (якими, на жаль, більше цікавляться за кордоном). Усі академії

докладають максимальних зусиль для підтримки належного рівня наукових досліджень у найбільш важливих напрямках науково-технічного та суспільного розвитку держави та суспільства.

Пропоновані шляхи «реформування» наукової сфери та реорганізації усталеної системи академій наук остаточно її зруйнують, призведуть до ліквідації наукових установ, які активно та плідно працюють на виконання завдань щодо удосконалення вітчизняного законодавства, реалізації державних програм, доручень вищих органів державної влади.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша ст. 8 Конституції України). Конституційний Суд України в абзаці другому підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 зазначив, що верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2017).

Конституційний Суд України вважає, що принцип правової визначеності вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільності становища людини (Рішення КСУ від 20 грудня 2017 р. № 2-рп/2017).

На думку Конституційного Суду України, «особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому часті та непередбачувані зміни законодавства перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб» (абзац четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018).

Отже, з огляду на значення науки для розвитку української державності, неполітичний характер їхньої статутної діяльності, постійне ініціювання перегляду статусу національних галузевих академій порушує фундаментальний принцип верховенства права, є незаконним та неконституційним.

Реальний вибір, який стоїть перед українською наукою сьогодні, – це або збереження академічної системи, або ж загибель цілих наукових напрямів, які наразі визначають науково-технічний прогрес. Адже від ліквідації академії не виграє ніхто, якщо сьогодні знищити наукові установи академій наук, то завтра безслідно зникне й наука в університетах.

Складовою наукового комплексу держави є юридична наука. Її розвиток зосереджений в інститутах Національної академії наук України, інститутах Національної академії правових Наук України, у провідних ЗВО на юридичних факультетах. Актуальною проблемою за цих умов є посилення координації наукових установ щодо здійснення наукових досліджень з метою унеможливлення дублювання наукової тематики.

Питання організації юридичної науки, її реформування, вдосконалення управління актуалізувалося в умовах війни. Війна внесла свої корективи в наукове життя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. В умовах воєнного стану головним завданням стало збереження Інституту та його колективу, організація роботи співробітників у нових умовах. Уже 25 лютого в Інституті була створена Робоча група в складі керівництва і співробітників організаційно-фінансового сектору для забезпечення життєдіяльного колективу Інституту. Члени робочої групи постійно працювали на своїх робочих місцях, усіх інших співробітників установи було переведено на дистанційний режим роботи. Були запроваджені щотижневі онлайн-наради керівництва установи і керівників підрозділів Інституту та наради зі співробітниками з реалізації найбільш важливих ключових завдань у нових умовах. Були уточнені стратегічні напрями діяльності Інституту в умовах воєнного стану, та внесені зміни до Стратегії розвитку Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України 2017–2026 рр., проведені структурні зміни, спрямовані на забезпечення ефективності використання наукового потенціалу. Зокрема, переглянута й уточнена науково-дослідна проблематика відповідно до запитів суспільства та завдань воєнного стану.

Уже в перші дні великої війни фахівці Інституту підготували ряд документів, зокрема: обґрунтована правова позиція щодо притягнення керівництва росії до кримінальної відповідальності за розв'язання агресії проти України та злочини проти людяності; експертні висновки щодо законності проведення РФ «спеціальної воєнної операції» на території України відповідно до ст. 51 Статуту ООН, що стосується права держави на самооборону; щодо антиукраїнського проекту Федерального Закону «Про внесення змін до Федерального закону від 24 травня 1999 року № 99-ФЗ «Про державну політику Російської Федерації щодо співвітчизників за кордоном»; проект Заяви керівництва України щодо погрози керівництва росії про можливе застосування ядерної зброї проти України, а пізніше також розроблені пропозиції на запит Національної ради з відновлення України від наслідків війни в частині реформування державного управління та ін.

Інститут з фахівців у галузі криміналістики, міжнародного права, міжнародного гуманітарного права створив Центр досліджень воєнних злочинів. Першим результатом його діяльності стала підготовлена й надіслана до органів державної влади аналітична записка «Розслідування та правосуддя в сфері злочинів воєнної агресії та воєнних злочинів в Україні». Співробітники Інституту до травня 2022 р. перерахували Збройним Силам України півміль-

йона гривень. Ця діяльність продовжилася в наступні місяці. Натепер співробітники Інституту, докторанти, аспіранти організували збір коштів на придбання двох дронів для захисників України.

Головним завданням Інституту як наукової установи в нових умовах стало наукове забезпечення перемоги над ворогом. У Інституті були проведені наукові полілози, конференції, наукові круглі столи: «Деокупація. Юридичний фронт», «Рашизм: сучасний варіант варварства (юридичні аспекти проблеми)», «Воєнні злочини: проблеми кримінально-правової кваліфікації, розслідування та правосуддя», «Організаційно-правове забезпечення управлінської діяльності органів публічної влади в умовах воєнного стану», «Актуальні проблеми правового розвитку в умовах війни та післявоєнної відбудови держави», «Конституція України і правове регулювання у державі в умовах воєнного стану», «Україна: держава і нація», «Право на захист держави», «Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України», «Агресія росії проти України: екологічні наслідки міжнародного збройного конфлікту. Міжнародна солідарність», «Суверенітет як предмет історико-правового пізнання».

Інститут повністю оновив тематику науково-дослідних проєктів, зокрема: «Принцип незастосування сили в сучасних умовах функціонування колективної безпеки», «Принцип суверенітету у генезі української державності ХХ століття», «Еколого-правові проблеми в зонах збройних конфліктів», «Соціально-трудова права та обов'язки людини в умовах воєнного та поствоєнного часу в Україні», «Протидія злочинам, що вчиняються в умовах війни в Україні: проблеми запобігання, криміналізації та реалізації кримінальної відповідальності», «Адміністративно-правове забезпечення функціонування органів виконавчої влади та бюджетної і податкової сфер у сучасних воєнних та повоєнних умовах в Україні», «Правове забезпечення розвитку космічної галузі в сфері оборони України», «Правове забезпечення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування України в умовах воєнного стану та післявоєнної розбудови держави», «Принцип незастосування сили в сучасних умовах функціонування колективної безпеки; історичний досвід розвитку академічних юридичних досліджень в умовах протидії іноземній військовій агресії та сучасність», «Адміністративно-правове забезпечення функціонування органів виконавчої влади і фінансової сфери України у воєнний і повоєнний період», «Злочини в умовах війни в Україні: проблеми запобігання, криміналізації кримінальної відповідальності; еколого-правові проблеми в зонах збройних конфліктів», «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави», «Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу», «Міжнародно-правові аспекти захисту суверенітету та територіальної цілісності України», «Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності

держави: світовий досвід і Україна», «Правовий вимір інформаційної політики України в умовах глобальних викликів», «Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах», «Правова ідеологія як чинник консолідації українського народу», «Міжнародно-правові засади миротворчої діяльності міжнародних регіональних організацій у контексті відновлення територіальної цілісності України», «Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна», «Правові засади забезпечення космічної діяльності від кіберзагроз»⁹ та ін.

За наслідками реалізації цих проєктів були видані понад 50 монографій, зокрема: «Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: у 3 т.», «Конституційно-правові засади національної безпеки України», «Political games, або створення Державного бюро розслідувань в Україні», «Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт», «Правова ідеологія як засадничий принцип консолідації українського суспільства», «Вирішення територіальних спорів Міжнародним судом ООН: теорія і практика», «Зовнішні функції сучасної держави в умовах глобалізації: концептуально-конституційні аспекти», «Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва», «Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах», «Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії», «Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку» та ін.

Готуються до друку монографії «Рашизм: ідеологія і практика сучасного фашизму (правові аспекти)» і четвертий том монографії «Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації», який присвячений розвитку громадянського суспільства в умовах війни¹⁰.

Провідні вчені Інституту виступили співавторами загальноакадемічних національних доповідей: «Україна: шлях до консолідації суспільства» (2017, 336 с.), «Українське суспільство: міграційний вимір» (2018, 322 с.), «Євроатлантичний вектор України» (2019, 328 с.), «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності» (2020, 356 с.), «Національна стійкість України: стратегії відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» (2022, 552 с.), «Збереження і розвиток України в умовах війни та миру» (2024, 218 с.).

У межах цих проєктів були проведені міжнародні і національні наукові та науково-практичні полілози, конференції, круглі столи, семінари: «Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення», «Права вимушених переселенців: забезпечення та захист (міжнародний і вітчизняний досвід)», «Права дитини: охорона і захист (сучасні реалії та перспективи)», «Протидія міжнародному тероризму і організованій злочинності: сучасні цивілізаційні виклики для України», «Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми», «Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи», «Україна перед геополітичними

викликами сьогодення», «Загрози-виклики-шанси європейської безпеки», «Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення», «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення», «Українська державність: кризь призму часу» та ін.

Складовою наукової діяльності Інституту стала підготовка аналітичних доповідей і аналітичних записок для органів державної влади. Найважливішими з них є: «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави», «Відповідальність держав за порушення принципів територіальної цілісності та непорушності державних кордонів», «Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності держави: світовий досвід і Україна», «Правова ідеологія як засадничий принцип консолідації українського суспільства», «Етнокультурна автономія як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна», «Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України», «Правові засади миротворчої діяльності міжнародних регіональних організацій у контексті відновлення територіальної цілісності України», «Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна» та ін.

Значна увага приділялася науково-експертній діяльності. Були підготовлені законопроєкти і висновки до законопроєктів: «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (щодо забезпечення етнополітичної безпеки), «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні» (щодо Урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики), «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» (щодо розширення підстав втрати громадянства України), «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про внесення доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», «Про Національну поліцію», «Про поліцію і поліцейську діяльність», «Про заборону пропаганди символіки комуністичного режиму», «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР на території України», «Про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України», «Про внесення змін до Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про статус кримськотатарського народу в Україні», «Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» та ін.

В Інституті були підготовлені: Проект Стратегії національної безпеки України; Пропозиції для Президії НАН України щодо наукового супроводу вирішення нагальних загальнодержавних проблем, пов'язаних з військовими діями на Донбасі; Матеріали щодо необхідності ратифікації Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 р. та ін. документи, а також експертні висновки: щодо надання характеристики поняття «інтереси держави» та дій, які можуть спричинити шкоду інтересам держави Україна та правової оцінки відвідування 23 липня 2015 р. делегацією французьких депутатів на чолі з Т'єрі Маріані тимчасово окупованої території України, а саме Автономної Республіки Крим без відповідного дозволу. Крім зазначеного, науковці Інституту брали участь у роботі Європейської комісії проти расизму і нетерпимості та входили до складу робочої групи при Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини та ін.

Співробітники Інституту роблять посильний внесок у забезпечення перемоги над агресором. Вони тримають юридичний фронт боротьби у наймасштабнішій війні в Європі після Першої і Другої світових воєн.

Висновки. Сучасна академічна наука – це надскладна система, яка створювалась десятиліттями. Зруйнувати її можна швидко, а відновити «з чисто го аркуша» майже неможливо (це підтверджує, зокрема, досвід Бразилії, Мексики, Ірландії, Туреччини, які вкладають величезні ресурси у створення системи науки, але досі не досягли ще й нинішнього українського рівня).

В умовах широкомасштабної війни росії проти України перед наукою постали надскладні завдання – інтелектуальне забезпечення перемоги над ворогом і відбудови зруйнованих промислових об'єктів і цивільної інфраструктури. Сьогодні наукове життя неможливо уявити без консолідації науковців країни, здатних успішно вирішувати завдання, які диктують сучасні виклики: зміцнення обороноздатності держави, творення модернізованого промислового потенціалу, забезпечення енергетичної безпеки, втілення в життя передових гуманітарних та технічних рішень¹¹.

В умовах війни і хронічного недофінансування наукових установ постає завдання збереження наукових колективів, кадрового потенціалу, вдосконалення системи управління, рішуче оновлення тематики досліджень наукових установ відповідно до новітніх тенденцій розвитку світової науки та національних потреб. За цих умов має відбутися зміна відносин між Міністерством освіти і науки України, НАН України та іншими національними галузевими академіями у бік їх підтримки державою та владою, відповідного фінансового забезпечення їх діяльності, оскільки дві третини реальної української науки робиться в академічних установах. За сприяння і допомоги держави і влади науці, без повернення НАН України колишньої ролі щодо прийняття рішень соціально-економічного, гуманітарного розвитку, відбудови післявоєнного господарства наші національні успіхи розвитку – марні. Держава та бізнес мають забезпечити замовлення науковим установам на виконання ними національних програм розвитку.

У свою чергу наукові установи мають забезпечити реформування своєї організації, управління та діяльності з метою досягнення оптимальних результатів та успіхів.

Наукові установи сьогодні потребують фінансової та інших видів підтримки. Українські вчені, незважаючи на існуючі проблеми, мають колосальну мотивацію робити все залежне від них, щоб наблизити Перемогу та забезпечити мирне післявоєнне відродження України.

1. Локтев В. Національній академії наук – 105! Несвяткові думки. *Вісник Національної академії наук*. 2023. № 11. С. 19. 2. Там само. С. 21. 3. Жодні зміни неможливі, якщо їм опирається більшість. *Світ*. листопад. 2022. С. 6. 4. Діяльність Національної академії наук України у Звітний період. Підсумки, проблеми, завдання. Звітна доповідь на сесії Загальних зборів НАН України 27 квітня 2023 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 5. С. 6. 5. Локтев Б. М. Батьківщина в небезпеці. *Світ*. 2023. № 6. С. 7. 6. Маліцький Б. А. Проблеми комплексного оцінювання наукового результату. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 9. С. 24. 7. Локтев В. М. Національна академія наук України – не важка і не потрібна радянська спадщина, а унікальне вітчизняне явище з історією і традиціями. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 8. С. 11. 8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та встановлення цільових показників діяльності керівників наукових установ, визначення стратегії і перспективних напрямів діяльності наукових установ. *МОН пропонує для громадського обговорення проект Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»*. 29 травня 2023 р. С. 1–4. 9. Скрипнюк О. В. Юридичний фронт академічної науки. *Україна: держава і нація. До 31-ї річниці відновлення української державності*. Київ, 2022. С. 15. 10. Скрипнюк О. В. Юридичний фронт академічної науки. *Україна: держава і нація. До 31-ї річниці відновлення української державності*. Київ, 2022. С. 15–16. 11. За підсумками року. Інтерв'ю з Президентом НАН України академіком А. Г. Загороднім. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 1. С. 7.

References

1. Loktiev V. Natsionalnii akademii nauk – 105! Nesviatkovii dumky. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk*. 2023. №11. S. 19. 2. Loktiev V. Natsionalnii akademii nauk – 105! Nesviatkovii dumky. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk*. 2023. № 11. S. 21. 3. Zhodni zminy nemozhlyvi, yakshcho yim opyraietsia bilshist. *Svit*, lystopad. 2022. S. 6. 4. Diialnist Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy u Zvitnyi period. Pidsumky, problemy, zavdannia. Zvitna dopovid na sesii Zahalnykh zboriv NAN Ukrainy 27 kvitnia 2023 roku. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2023. № 5. S. 6. 5. Loktiev B. M. Batkivshchyna v nebezpepsi. *Svitohliad*. 2023. № 6. S. 7. 6. Malitskyi B. A. Problemy kompleksnoho otsiniuvannia naukovooho rezultatu. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2023. № 9. S. 24. 7. Loktiev V. M. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy – ne vazhka i ne potribna radianska spadshchyna, a unikalne vitchyzniane yavyshe z istoriiei i tradytsiiamy. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2023. № 8. S. 11. 8. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro naukovu i naukovu-tekhnichnu diialnist» ta vstanovlennia tsilovykh pokaznykiv diialnosti kerivnykiv naukovykh ustanov, vyznachennia stratehii i perspektivnykh napriamiv diialnosti naukovykh

ustanov. *MON* proponuje dlia hromadskoho obhovorennia proiekt Zakonu Ukrainy «Pro naukovu i naukovo-tehnicnu diialnist». 29 travnia 2023 r. S. 1–4. **9.** Skrypniuk O. V. Yurydychnyi front akademichnoi nauky. *Ukraina: derzhava i natsiia. Do 31-yi richnytsi vidnovlennia ukrainskoi derzhavnosti*. Kyiv, 2022. S. 15. **10.** Skrypniuk O. V. Yurydychnyi front akademichnoi nauky. *Ukraina: derzhava i natsiia. Do 31-yi richnytsi vidnovlennia ukrainskoi derzhavnosti*. Kyiv, 2022. S. 15–16. **11.** Za pidsumkamy roku. Interviu z Prezydentom NAN Ukrainy akademikom A.H. Zahorodnim. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2023. № 1. C. 7.

Skrypniuk Oleksandr. The scientific sphere of Ukraine: current state, tasks and prospects for reform.

The article is devoted to the study of the problem of reforming science, in particular academic science, from the proclamation of Ukraine's independence to the present day. The author emphasizes that the country has long lacked a clear and well-founded strategy for the development of science and innovation. The lack of systematic work on reforming the scientific sector and the ineffectiveness and inconsistency of the policies and actions of public authorities have led to a deep crisis in the scientific sphere. The exhausting war has exacerbated the negative trends and state of science in recent years. The continued total underfunding of scientific and technical work, the existence of an outdated and contradictory base in the field of science have caused an outflow of young scientific personnel abroad, a sevenfold decrease in the number of scientists, a threat to the existence of scientific schools, a loss of prestige of scientists in the state, a decrease in the influence of science on the formation of modern policy of development of the state and society, and our country's lagging behind in innovative development. The article analyzes legislative innovations and proposals for reforming the scientific sphere and improving its organization, emphasizing their controversial nature, etc.

The lack of consistency in updating the legislation on scientific and research and innovation activities is inconsistent, although the legislator has taken certain steps to modernize it. In particular, the priority areas for the development of science and technology and innovation at the national level were updated. The group of directions «Advanced Science» was aimed at the development of world-class basic scientific research. Another draft law analyzed in this article, despite declaring high goals regarding the principles of management of scientific institutions, raises frank concerns about the future of the organization of the scientific sphere and the development of science, as it proposes the introduction of a standardized administration of scientific institutions and research activities of scientists. Of particular concern are the plans to reform the National Academy and national sectoral academies.

The article pays considerable attention to the organization of academic legal science, the implementation of reforms at the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine and its research, analytical and expert activities in the context of war. The author emphasizes the role and tasks of science in achieving science over the enemy and the post-war revival of Ukraine.

Key words: science, scientists, innovations, organization of science, reform of the scientific sphere, legislation, academy, scientific schools, development strategy, management systems.

Розділ I

Проблеми теорії держави і права

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-73-81

УДК 340.1

Н. М. ОНІЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*
ORCID: 0000-0002-1671-2139

ПРИРОДА І ПРИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

В умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну суттєвих руйнацій зазнали не тільки окремі міжнародні інституції, інститути міжнародного та міжнародного гуманітарного права, а й механізми захисту та забезпечення прав людини. Особливої уваги в цьому контексті заслуговують гарантії права людини на мир в контексті їх розгляду та тлумачення як складової принципу верховенства права. Окремий вектор присвячений аналітиці існуючих підходів до вивчення та функціонування юридичних гарантій прав людини.

Ключові слова: гарантії, юридичні гарантії, призначення юридичних гарантій, права людини, свободи, право людини на мир.

Onishchenko Natalia. The nature and purpose of legal guarantees: today's challenges

In the conditions of the full-scale invasion of the russian federation into Ukraine, not only individual international institutions, institutions of international and international humanitarian law, but also the mechanisms for the protection and provision of human rights have undergone significant destruction. In this context, guarantees of the human right to peace deserve special attention in the context of their consideration and interpretation, as a component of the principle of the rule of law. A separate vector is devoted to the analysis of existing approaches to the study and functioning of legal guarantees of human rights.

Key words: guarantees, legal guarantees, appointment of legal guarantees, human rights, freedoms, human right to peace.

* **Onishchenko Natalia**, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Academician of the NALS of Ukraine

© Н. М. Оніщенко, 2024